

Bedanalarning Ixtiyoriy Harakat O‘Rganlari

Dilmurodov. N. B, Abdullayeva. D. I

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti

Annotasiya: Ushbu maqolada bedanalarning ixtiyoriy harakat o‘rganlari, zotlari anatomiyasi hamda bedananing xususiyatlari to‘g‘risida ilmiy manbalar tahlili bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: marmar rang, faraon, eston, yopon zoti, skelet, oyoq suyak, sklet muskul, morfogenez.

Kirish: Mamlakatimizda parrandachilik sohasini rivojlantirish va eksportga mo‘ljallangan tayyor mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirish va turlarini kengaytirish, shuningdek aholini mahalliy ishlab chiqarilgan sifatli va arzon parrandachilik mahsulotlari bilan ta‘minlash bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shu bilan birga, sohani yanada jadal rivojlantirishga, jumladan zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish va tayyor parrandachilik mahsulotlari eksportini kengaytirishga to‘sqinlik qilayotgan qator muammolar mavjud.

Xususan: birinchidan, parrandachilik sohasida, asosan, tovuq yetishtirish bilan cheklanib qolinmoqda, boshqa parranda turlari (kurka, bedana, g‘oz, o‘rdak, tuyaqush, kaklik va boshqalar) yetishtirishni ommalashtirish choralari ko‘rilmayapti. Insonning ovqatlanishida eng muhim ozuqa komponenti hayvonlarga oid bo‘lgan oqsil moddasi hisoblanadi. Bedana go‘shiti va tuxumida nafaqat organizm uchun zarur bo‘lgan qimmatli oqsil moddasi, balki inson uchun foydali bo‘lgan muvozanatlashgan boshqa kerakli moddalar ham mavjud.

ikkinchidan, parrandachilik mahsulotlarini qayta ishlash darajasi past, tarmoq mahsulotlarini ishlab chiqarish va eksport qilishda yarim tayyor mahsulotlar ulushi yuqoriligicha qolmoqda, shuningdek parranda chiqindilarini chuqur qayta ishlash tizimi yo‘lga qo‘yilmayapti; [1]

Uy bedanasining tuxum, go‘shiti (bedana-broyler) yo‘nalishidagi zotlari hamda jangari, dekorativ, rangdor zotlari hammaga ma‘lum. Tuxum yo‘nalishidagi zotli bedanalarni parvarishlash va boqish iqtisodiy samaradorligi jihatidan ham maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Bedananing “Yapon” zoti tuxumdorligi boshqa zotlarga qaraganda ancha sermahsul bo‘lib, har bir makiyon bedana yiliga o‘rtacha 300 donadan tuxum beradi. Boshqa sanoat parranda turlariga nisbatan bedanalarda tuxum vaznining tana vazniga nisbati yuqori ko‘rsatkichni tashkil qiladi. Bedana makiyonlari xo‘rozlariga nisbatan odatda yirikroq bo‘ladi. [2]

Bedanalarning xususiyatlari, Bedanalar anchagina hurkak parranda bo'lib, parvarishlashda ehtiyotkorlikni talab etadi. Cho'chib ketgan bedanalar sarosimaga tushib, uchib ketishga harakat qiladi, o'zlarini kataklarga uradi. Uzoq vaqt stress holatiga tushib qolgan bedanalar bo'ynini egib, gavdasini yerga bosib uchishga tayyorgarlik ko'rayotgandek bo'ladi. To'q va xotirjam holatdagi parrandalar bir joyda kam harakatda bo'lib, mudrab o'tirishadi. Bir bosh bedana xo'rozi va 3—10 bosh bedana makiyonlarini katakda boqishda kuniga o'rtacha 2—9 tadan tuxum olinishi kuzatilgan. Bedanalarni iloji boricha katta galalarda saqlash yuqori mahsuldorlik (tuxum) olish uchun omil bo'ladi. [2.3] Tuxum qo'yishni tushdan oldin odat qilgan tovuqlardan farqli o'laroq makiyonlar odatda kechqurun, sokinlik paytida tuxum qo'yishni ma'qul ko'rishadi. Ko'pincha oziqlangandan keyin darhol tuxum qo'yishi ham mumkin. Tuxum qo'yishdan oldin makiyonlar bezovta bo'lib chiyillagan ovoz chiqarishadi va tuxum qo'yish vaqtida boshini orqaga tashlaydi. Qarigan bedana makiyonlari o'z vaqtida so'yilmasa tuxum qo'yishdan to'xtaydi va yosh xo'rozchalar ularni cho'qib o'ldirishlari mumkin. Agar yosh xo'rozcha qari bedana makiyon orqasidan quvib yurgan bo'lsa, darhol bedana makiyonini boshqa katakka ajratilib, semirtirish uchun kuchli ozuqalar bilan boqiladi va go'shtga so'yiladi. Ayrim yosh bedanalarining ko'zini yumib, bo'ynini va oyog'ini uzaytirib cho'zilib yotishi o'layotgan bedananing ahvolini eslatadi, aslida esa bu bedana shunday yo'l bilan dam olib, uxlayotgan bo'ladi. [3]

Bedanalarning skeleti bosh, tana, va oyoq suyaklarga bo'linadi bedanalarda bosh va umurtqa pag'onasi suyaklarida katta farq bo'ladi. Skeletining ko'p qismining ichi xavo bilan to'lgan bo'lib uchishga moslashgan.

Skelet muskullari teri muskullari yaxshi rivojlangan, bu muskullar qanot parlarini harakatga soladi. Tana muskullari juda nozik, ko'krak va bel dumg'aza bo'limi kam xarakatchan bo'lganligi uchun dorsal muskullari juda kam rivojlangan, faqat bo'yin muskullari yaxshi rivojlangan bo'ladi.

Teri qoplamasi terisi uch qavatdan iborat bo'lib, usti par bilan qoplangan, ter va yo'g' bezlari bo'lmaydi. Demining ustki tomonida qopchiq bezi – glandula uropygi joylashadi

Parrandalarning salomatligi va mahsuldorligi ko'p jihatdan skelet va mushak tizimlarining holatiga bog'liq. [4]

Bedanalardagi ixcham suyak materiyasining mikro tuzilishining xilma-xilligini belgilovchi asosiy omillar statik-dinamik yuklanish sharoitlari hisoblanadi. Suyak to'qimalariga irsiy, yoshga bog'liq, oziqlanish, endokrin va qon aylanish omillari ta'sir qiladi [5]. Bedanalarning postnatal ontogenez davrida suyaklarning bioximik xususiyatlarida sezilarli o'zgarishlarga uchraydi.

Suyakning tuzilishi va uning barcha funktsiyalari mexanik yuk darajasi bilan tananing motor faolligi bilan chambarchas bog'liq [6].

Urg'ochi yapon bedanalarida mutlaq va nisbiy qanot suyaklarining o'sish yosh dinamikasi urg'ochi yapon bedanalarida qanot suyaklarining mutlaq massasining yosh dinamikasi to'g'risidagi ma'lumotlar Yoshi bilan qanot suyaklarining mutlaq massasining o'zgarishi notekis sodir bo'ladi. Yakuniy rivojlanishning barcha bosqichlarida va barcha yosh guruhlarida o'rganilayotgan yapon bedanalarining oltita suyagining mutlaq massasida (tabiiy o'sishda) statistik jihatdan sezilarli o'sish kuzatildi. Rivojlanishning barcha bosqichlarida mutlaq massasi eng katta hisoblanadi. 94 kunlikda bu ko'rsatkich $3,91 \pm 2,85$ g ni tashkil etgan, ya'ni yapon bedanalarining bir kunlik yoshiga nisbatan 48 marta yoki 3,83 g ga oshgan. Ammo qanot skeletining boshqa suyaklariga nisbatan kuchliroq. Butun davr mobaynida suyak massasi 37,6 marta yoki 2,2 g ga oshdi. Radiusning massasi butun o'rganish davrida oshdi. 10 kundan 15 kungacha bo'lgan davrda suyak massasi 2,4 marta va 15 kundan 25 kungacha 1,91 marta, 25 kundan 60 kungacha 1,08 marta, 120 kundan 220 kungacha 1,22 marta va 1,22 marta ko'paygan. 220-dan 94-kunga 0,87 marta. Uchinchi va to'rtinchi barmoqlarning birinchi falanksidan birlashtirilgan metakarpal uchinchi va to'rtinchi suyaklarning massasi bir kunlik yoshda $0,03 \pm 0,01$ g dan $0,32 \pm 0,03$ g gacha ko'tarildi va 94 kunlik bu suyakning massasi 0,29 g ni tashkil etdi (10,66 marta). Ikkinchi barmoq falangasining massasi bir kunlik yoshda $0,01 \pm 0,001$ g, 94-kunida esa $0,28 \pm 0,06$ g ni tashkil etdi va shu bilan 28 marta yoki 0,27 g ga oshdi. Uchinchi barmoqning ikkinchi barmog'ining massasi o'rganish davrida barmoq ortadi.

Ikkinchi barmoq falangasining massasi bir kunlik yoshda $0,01 \pm 0,001$ g, 294-kunida esa $0,28 \pm 0,06$ g ni tashkil etdi va shu bilan 28 marta yoki 0,27 g ga oshdi. Uchinchi barmoqning ikkinchi barmoqining massasi o'rganish davrida barmoq ortadi. Bir kunlik bedanalarda vazni $0,01 \pm 0,001$ g bo'lgan, 94 kunligida esa 0,16 g yoki 17 marta ortadi. Qanotning inkubatsiyadan keyingi morfogenezi tavsiflovchi muhim ko'rsatkich bu bedanalarning yoshi, rivojlanish bosqichlari va bosqichlarini hisobga olgan holda tana vazniga nisbatan suyaklarning nisbiy massasi. Bedanalarda bir kundan 94 kungacha tana vazni 237,12 g yoki 30,13 marta oshadi, qanot suyaklarining nisbiy og'irligi (%) yoshga qarab notekis ravishda kamayadi. Bedana qanoti skeletidagi eng og'ir suyaklar ikkita suyakdir: son suyagi va tirsak suyagi. Qolgan qanot suyaklari bedana tana vaznining o'ndan va yuzdan bir qismini tashkil qiladi, bu ularning engilligini tasdiqlaydi. 20 kunlikda bedanalarning ko'krak a'zolarining skeleti 0,97% ni, 60 kunlik tovuqlarda esa tana vaznining 0,92% ni tashkil etdi. Suyaklarning ixcham qatlamining qalinlashishiga tayanchning tabiati, harakat qilish usuli, shuningdek, yoshga bog'liq bo'ladi [7]. Ratsionning tarkibi, qushni saqlash usuli va uning funktsional holati suyaklarning o'sishi va shakllanishiga ta'sir qiladi. Makro va mikroelementlarning etishmasligi bilan osteoblastlarning faolligi pasayadi, suyak o'sishi va ularning ossifikatsiyasi pasayadi. Balanslangan ovqatlanish bilan suyak o'sishi bo'ladi bedanalar 20 haftalik yoshida o'sishdan to'xtaydi [9]. Qafaslarda saqlanadigan yapon bedanalarida, polda saqlanadiganlarga qaraganda, ixcham moddaning yupqalashishi, uning rezorbsiyasi va osteotsitlarning notekis joylashishi kuzatiladi. O'sish davrida suyak tuzilishi majburiy harakat bilan normallashadi suyakning engilligi va uning xarakterli xususiyatining ko'rsatkichidir. Oyoq-qo'llarining suyaklari eng katta yengillik va eng kam miqdordagi plastik material bilan maksimal quvvatga erishadigan printsipga muvofiq qurilgan Mushaklar. Bedanalarning mushaklari bir qator xarakterli farqlarga ega. zich, nisbatan yupqa tolali. An'anaviy ravishda ular bo'linadi qizil va oq mushaklar. Oq yoki rangpar mushaklar odatda kichik mashq qilish mumkin (masalan, bedanalarning ko'krak mushaklari). Qizil - tez-tez mashq qilish mumkin bular qo'l-oyoq mushaklari [11].

Xulosalar

Bedanalar anchagina hurkak parranda bo'lib, parvarishlashda ehtiyotkorlikni talab etadi. inkubatsiyadan keyingi morfogenezi tavsiflovchi muhim ko'rsatkich bu bedanalarning yoshi, rivojlanish bosqichlarini hisobga olgan holda tana vazniga nisbatan suyaklarning nisbiy massasi. yapon bedanalarida mutloq va nisbiy qanot suyaklarining o'sish yosh dinamikasi urg'ochi yapon bedanalarida qanot suyaklarining mutloq massasi o'zgarishi notekis sodir bo'ladi. Rivojlanishning barcha bosqichlari suyaklarda mutloq massasi eng katta hisoblanadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Parrandachilikni yanada rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora – tadbirlar to'g'risida" gi qarori Toshkent 13.11.2018 yil
2. Альпейсов Ш.А., Абрикосова В.И., Егоров Н. П., Молдажанов К.А. Птицеводство в фермерских, подсобных и приусадебных хозяйствах- важный резерв производств яиц и мяса, методические рекомендации (Текст) // Алматы, 2003. С .-19.
3. Афанасьев Г. Домашняя птица перепел // Животноводство. №2.1996.
4. Афанасьев Г. Племенная работа в перепеловодстве // Птицеводство, 1991, №12
5. Афанасьев Г. Режим обогрева перепелят // Птицеводство, 1997, №2.
6. Агапова З.В. Половая активность петухов и кур как признак при селекции бройлерных линий на повышение воспроизводительных качеств. // Бюллетень ВНИИ разведения и генетики с.х. животных. -1988. -108:24-27
7. Байбатшанов М.Х., Махатов Б.М., Сэмбетбаев А.А., Абрикосова В.И. Бодене түрлері, таралу аймактары және өнімділік ерекшеліктері. Жас галымдардын халықаралық ғылыми практикалық конференциясы материалдарынын жинағы,- Алматы, 2007 Қазақстан 34-35 б.

8. Борцов А. Капитал на перепелах ? // Приусадебное хозяйство. - 1998. № 4. - . Л
9. В.Г.Братских, А.З.Соболь, В.Н.Нефедова Страусы и перепелки II Ростов-а-Дону «Феникс» 2004. 194-317с.
10. Валентина С. И . Постэмбриональное развитие перепелов (Текст) //Москва .1975.156,
11. Викторов Н. Содержание перепелов в индивидуальных хозяйствах// Птицеводство, 1991.